

Je morálka vrodená a univerzálna?

Rozhovor Josie Glausiuszovej s Marcom Hauserom

Discover, 10. máj 2007

Nová teória psychológa Marca Hausera z Harvardu hovorí, že evolúcia nás vedie k tomu, aby sme rozlišovali, čo je dobré a čo je zlé. Obsahuje však aj zmätočnú časť: poskytuje nám pružnosť interpretácie.

Zdravý muž ide do nemocnice, kde čaká päť pacientov na transplantáciu orgánov. Je morálne prijateľné zabiť človeka, len aby sme získali jeho orgány na ochranu životov iných piatich ľudí? Ak bezprostredne odpoviete, že nie, odpovedali ste tak, ako na túto dilemu reagujú takmer všetci ľudia a všetky kultúry na celom svete. Ako ste však dospeli k tomuto záveru? Bolo to racionálne rozhodnutie, ktoré ste sa naučili v detstve, alebo sa zakladá – ako to tvrdí evolučný biológ a kognitívny neurovedec Marc Hauser z Harvardu – na in-

štinktoch, ktoré evolúcia zakódovala vo vašich mozgov? Vo svojej nedávnej knihe Morálne mysle: Ako príroda navrhla náš univerzálny zmysel pre dobré a zlé (*Moral Minds: How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong*) tvrdí, že milióny rokov prírodného výberu vyformovali v našom mozgu univerzálnu gramatiku morálky, ktorá nám umožňuje rýchlo sa rozhodovať v etických dilemách.

K tomuto radikálnemu záveru prišiel na základe vlastného výskumu sociálnej kooperácie, neurovedy, správania primá-

tov, ale aj úvah filozofov, kognitívnych psychológov a predovšetkým teórií lingvistu Noama Chomského z Massachusetts Institute of Technology, ktorý v päťdesiatych rokoch minulého storočia zastával názor, že všetci ľudia sú vybavení univerzálnou gramatikou, súborom inštinktívnych pravidiel, ktoré tvoria základ všetkých jazykov. Hauser, profesor psychológie, evolučný biológ a etológ na Harvarde a jeden z riaditeľov Iniciatívy myseľ/mozog/správanie analyzoval šantenie malých opičiek z rodu *Saguinas*, mačiakov zelených, makakov a škorcov v zajatí, ako aj juhoázijských opíc rodu *Macaca* a šimpanzov v divočine. Výsledky týchto výskumov zhrnul vo svojej knihe *Divoké mysle: Čo si zvieratá skutočne myslia* (*Wild Minds: What Animals Really Think*).

Tvrdíte, že ľudia majú vrodenu morálnu schopnosť. Môžete opísať, čo tým myslíte?

„Zdá sa, že morálne sudy riadi nevedomovaný proces bez toho, aby bol prístupný vedomému premýšľaniu.“

Predovšetkým treba zistiť, z čoho pramenia naše morálne sudy. Aké psychologické procesy prebiehajú, keď vynášame morálne sudy o tom, čo je dobré a čo zlé? Kľúčovým problémom, ktorý tu treba mať na mysli, je rozdiel medzi tým, ako súdime a tým, čo robíme. V niektorých prípadoch sa naše sudy veľmi úzko zhodujú s tým, čo skutočne robíme, no príležitostne sa môžu naozaj podstatne líšiť.

Ďalšia myšlienka zasa spočíva v tom načrtnúť analógiu s jazykom a pýtať sa, či existuje niečo ako univerzálna gramatika morálky, súbor princípov, s ktorými sa rodí každý jedinec. Ide v istom zmysle o súbor nástrojov na budovanie možných morálnych sústav. V lingvistike je veľa variantov, ktoré vidíme vo vyjadrených jazykoch na celom svete. Chomského skutočne hlboký prenik do podstaty lingvistiky sa zakladá na otázke, či „možno rozličné jazyky na istej úrovni vysvetľovať pomocou istých spoločných princípov univerzálnej gramatiky?“ Každý jazyk si pritom, samozrejme, zachováva svoj vlastný slovník. Analógia s morálkou jednoducho znamená, že máme súbor všeobecných princípov, ktoré predurčujú, ako premýšľame, keď sa rozhodujeme, či niekomu ublížiť alebo pomôcť, no každá kultúra je do istej miery slobodná – nie neobmedzená – v tom, ako predurčuje, čo znamená ublížiť a čo pomôcť.

Aké existujú dôkazy, že pri morálnych rozhodnutiach vychádzame z nevedomých princípov?

Vezmime si dva príklady. Električka sa rúti po kolajniciach, a keď ju nikto nezastaví, prejde a zabije päť ľudí. Jeden človek, čo stojí vedľa kolajníc, odskočí, prehodí výhybky a nasmeruje električku na vedľaj-

šiu koľaj, kde síce zabije jedného človeka, ale ušetrí životy piatich. Väčšina ľudí si myslí, že je morálne prípustné ublížiť jednému človeku na úkor piatich. Alebo ďalší príklad. Sestrička príde za lekárom a povie: „Pán doktor, máme piatich pacientov v kritickom stave, každý z nich potrebuje nejaký orgán na prežitie. Nemáme čas rozposlať žiadosti o orgány, do nemocnice však prišiel zdravý človek, môžeme vziať jeho orgány a zachrániť tých piatich. Je to v poriadku?“ V tomto prípade nikto nepovie, že áno. A pritom v oboch prípadoch môže váš skutok zachrániť päť ľudí, pričom jednému ublíži, takže v tomto zmysle sú oba rovnaké. Tak prečo tá odlišnosť názorov? Ľudia rôzneho veku, náboženského presvedčenia, dokonca ľudia s rôznym vzdelaním zvyčajne nevedia vysvetliť, prečo sa tieto dva prípady líšia. Existuje, zdá sa istý druh nevedomých procesov, ktoré riadia naše morálne sudy napriek tomu, že nie sú prístupné vedomej reflexii.

Aký máme dôkaz, že malé deti majú morálny kód hlboko zakorenený v mozgu?

Myslím, že na to ešte nedokážeme odpovedať. Štúdie však ukázali, že malé deti od 15 mesiacov vnímajú presvedčenia (beliefs) druhých, a dokážu rozlišovať medzi pravdivými a nepravdivými presvedčeniami. To je kľúčové pre morálnu oblasť.

Elliot Turiela (kognitívny vedec na Kalifornskej univerzite v Berkeley) hovorí: „Pozrite, medzi spoločenskou konvenciou a morálnym pravidlom je dôležitý rozdiel. Troj- až štvorročné deti ho chápú. Ukážeme si to na jednoduchom príklade. Ak príde do triedy učiteľ a povie: „Žiaci, dnes namiesto toho, aby ste zdvihli ruku, keď sa chcete niečo spýtať, sa len jednoducho

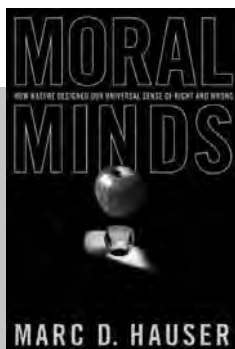
spýtajte. Nedvíhajte ruky.“ Ak sa opýtate detí, či „je to v poriadku“, odvetia: „V poriadku, dobre.“ Ak im však povie: „V našej triede zdvíhame ruku, keď sa niečo pýtame, no vo Francúzsku žiaci nikdy nedvíhajú ruku. Je to v poriadku?“, odpoveď bude znieť: „Áno.“ V zásade je to v kompetencii autority, je to kultúrna premenná.

To je teda spoločenský rozmer. Teraz si však predstavme nasledujúcu situáciu. Učiteľ vojde do triedy a povie: „Ak vás otravuje dieťa sediace vedľa vás, jednoducho ho udrite!“ Asi by ich to morálne pobúrilo. To sa predsa nerobí! Ak povie: „Ale veď vo Francúzsku to tak robia“, povedia vám: „No, Francúzi sú zvláštni, toto by jednoducho nemali robiť.“ Takáto situácia zrejme nie je pod kontrolou autority, nie je to kultúrna premenná. Máme tu do činenia v veľmi podstatným rozlišovaním, ktorého sú deti schopné už v ranom veku. Odkiaľ dieťa vie, kde je hranica medzi morálkou a sociálnou konvenciou? To nevieme.

Prečo by mal prírodný výber uprednostňovať evolúciu vrodeneho morálneho kódexu v našom mozgu?

Jedna možnosť je, že princípy, ktoré opisujem, neboli vybrané pre morálku. Boli uprednostňované kvôli iným aspektom spoločenského poznania a morálka si ich jednoducho vypožičala. Čo vlastne robí morálka na tej najvšeobecnejšej úrovni? Vedome či nevedome nastavuje pravidlá pre navigáciu v sociálnom svete. A prečo by mohla byť nevedomá? Práve z toho istého dôvodu, prečo je aj ovládanie jazyka na úrovni nevedomé.

Predstavte si, že zakaždým, keď sa budete usilovať so mnou hovoriť, budete musieť premýšľať o prídavných menách,

podstatných menách, slovesách a ich vzájomnom postavení. Takto vlastne nikdy nič nepoviete. Tento rozhovor by trval 10 rokov. Ak sú však pravidlá identifikácie vetných členov nevedomé, používate ich inštinktívne, nakoľko štruktúra vety je pre vás prirodzená. Domnievam, sa, že existuje istý aspekt morálky, ktorý funguje veľmi podobne. Keby ste zakaždým, keď ste konfrontovaný s morálnou dilemou mali o nej uvažovať, nerobili by ste v živote nič iné. Je teda pre vašu adaptáciu veľmi výhodné, ak sú tieto princípy zakotvené vo vašom nevedomí a nemusíte o nich neustále premýšľať.

Samozrejme, jedna z vecí, ktorá robí z morálky istý spôsob adaptácie, je, že umožňuje určitú vnútroskupinovú stabilitu a umožňuje genetický prenos individuálnej schopnosti prežiť. Ak by som žil vo svete samých asociálov, nemám žiadne šance. Keby sa mi však podarilo nájsť niekoho, s kým by sa dalo spolupracovať, moja šanca prežiť by sa radikálne zvýšila. Potrebujem teda vedieť, ktorým jedincom môžem dôverovať, a ktorým nemôžem. Je prirodzené, že výber uprednostňuje také

sociálne skupiny, ktoré majú istý súbor princípov, udržiavajúcich vnútroskupinovú stabilitu.

Vyvodzujete analógiu medzi teóriou univerzálnej gramatiky Noama Chomského a svojou vlastnou koncepciou univerzálneho morálneho kódexu. No morálne pravidlá, ako ich opisujete vo svojej knihe, sa líšia v rôznych kultúrach. Niektoré spoločnosti napríklad pripúšťajú úmyselnú vraždu, povedzme obradné zabitie žien, ktoré porušili sexuálne kódexy spoločnosti. Ako to vysvetlíte?

Zamerajme sa na rituálnu vraždu. V tejto krajine v počiatočnej fáze kolonizácie juh Spojených štátov sčasti kolonizovali keltskí pastieri, Íri a Škóti, zatiaľ čo sever alebo severozápad nemeckí farmári, pestujúci zemiaky. Tento typ kolonizácie vytvoril veľmi odlišné kultúrne psychológie. Na juhu sa rozvinula veľmi mačistická politika voči svetu – ak ti niekto vezme dobytok, zabi ho. To bolo kľúčové pre zabezpečenie živobytia. Na druhej strane nikto nekradol celé úrody obilia. Ak aj zopár ukradol, nič také vážne sa nedialo. Onen mačizmus viedol k prípadom, že keď niekto prichytil svoju ženu pri nevere, bolo nielen prípustné, aby ju muž zabil, ale bola to priam jeho povinnosť. Vezmite si Blízky východ. Aj tu sa vyskytuje v prípade nevery rituálne zabitie. Zásadný rozdiel je však v tom, kto zabitie vykonáva. Nie je to ženin manžel, ale jej rodina. Tá zodpovedá za jej zabitie. Vždy existujú pravidlá, určujúce kto má zabiť. Ten, kto má zabiť je jednoducho akýmsi parametrom vo sfére prípustného.

Spomínate rituálne zabitie v prípadoch nevery, ale niekedy môže byť obeťou žena, ktorú jednoducho prichytili, ako sa na verejnosti rozpráva s iným mužom. Ako žena vychovávaná v liberálnych tradíciách si myslím, že je to nemorálne. No v spoločnostiach, kde je rituálne zabitie prijateľné, sa rozhodnutie zabiť ženu považuje za morálne správne. Prečo?

Vráťme sa k jazyku. Hovoríte po anglicky. Vo francúzštine je slovo *table* ženského

rodu. Prečo? Nie je to čudné? Nie je to nepochopiteľné? Pre anglicky hovoriaceho človeka je to tá najzvláštnejšia vec na svete! Dá sa len neuveriteľne ťažko naučiť. Sú teda Francúzi zvláštni? Nie, nie sú. Hovoria iným jazykom.

Pre mňa je analógia s jazykom veľmi zásadná a dôležitá. Keď povie: „Pozrite, je čudné, ak nejaká kultúra umožňuje zabiť pre neveru.“, pre mňa je to podobné ako keď povie, že tamtí používajú jazyk čudným spôsobom. Je tu však jeden kľúčový

Andrej Bán: Bolívia

rozdiel. Ako užívatelia anglického jazyka nehovoríme Francúzom: „Vy idioti. Hovoriť, že nejaké slovo má rod je hlúpe a vy vlastne iba meníte systém.“ No ako sme už videli v histórii, jedna kultúra hovorí druhej: „Hej, to nie je v poriadku. Nemyslíme si, že je morálne prípustné robiť ženskú obriezku a mali by ste to zastaviť. My si nájdeme medzinárodné kanály, ako vás donútime zastaviť ju.“ Tento prípad je úplne odlišný. Vyjadruje však niečo podstatné. Je principiálny rozdiel medzi deskriptívnou a preskriptívnou úrovňou. To, ako biológia vedie ľudí k tomu, čo robia, je jedna vec a to, čo si myslíme, že by mali robiť, je niečo celkom iné. To nesúvisí iba s rozličnými spôsobmi používania jazyka. **Nie je medzi nuansami v jazyku a rôznymi definíciami vraždy v jednotlivých spoločnostiach obrovský rozdiel? Definícia vraždy je pre ľudské správanie**

hádam podstatnejšia ako to, či podstatné mená vo francúzštine majú rod, a v angličtine nie.

To je vynikajúca otázka. Myslím, že ju môžeme rozmeniť na drobné v nasledujúcom zmysle. Pozrite, všetci hovoria nejakým jazykom. Všetci majú nejaký morálny systém. Môžete tiež povedať: „Pozrite, každý jazyk má isté abstraktné premenné, ako sú podstatné mená a slovesá.“ To je pravda. Rád by som však dodal, že každá kultúra rozlišuje, pokiaľ ide o zámerné ublíženie, či o ide o konanie alebo zanedbanie konania. Existujú abstrakcie o povahe konania, ktoré zohrávajú podobnú úlohu ako abstrakcie o povahe podstatných mien a sloves.

Môj predpoklad je: toto je hypotéza. Je potrebné vykonať ďalší kus práce. Stavil by som sa, že táto analógia pôjde iba tak hlboko. Morálka nemôže byť ako jazyk.

Je to odlišný systém. Nazdávam sa však, že existujú vedomiu neprístupné princípy, ktoré sú v istom zmysle ako morálka. Nie sú súčasťou výchovy dieťaťa a pre jeho reprezentácie sveta v morálnej oblasti je ich také množstvo a sú rovnako bohaté ako v jazyku.

Existujú morálne princípy, ktoré platia vo všetkých spoločnostiach?

Ľudia chcú hovoriť veci ako „čiň druhým to, čo chceš, aby aj iní činili tebe.“ Stretávate sa s tým všade. Je to istá predstava reciprocity, ktorá zahŕňa dobré aj zlé. Ak by mi ublížili, je tu určitá predstava pomsty, ktorá, zdá sa, je určite súčasťou psychologickkej výbavy ľudí. Aj zásada „Ak niekto pre mňa urobí niečo príjemné,

„Niektorí ľudia sú presvedčení, že ak ste ateista, jednoducho nemáte žiadnu morálku. Mýlia sa.“

mal by som mu to oplatiť niečím príjemným“ je do istej miery súčasťou psychológie. Z hľadiska evolúcie je možno prastará. Práca so zvieratami naznačuje, že u nich funguje istý druh reciprocity, istá pradávna úroveň kooperácie. Existuje aj všeobecné pravidlo, ktoré hovorí „nezabíjaj druhých“? Nie, nejestvuje, lebo toto pravidlo sa vždy spája s varovaním, ktoré hovorí: „Nuž, zabíjame istých ľudí, no nie každého.“ Zakaždým je to rozdiel medzi našou a cudzou skupinou.

Aký vplyv má náboženstvo na morálne správanie?

Myslím, že pre mnohých s náboženskou výchovou je náboženstvo synonymom morálky. Niektorí ľudia sú presvedčení, že ak ste ateista, jednoducho nemáte žiadnu morálku. Mýlia sa. Existuje nespočetné množstvo ľudí, ktorí sú ateisti, ale robia veľmi pekné veci. Položme si nezaujatú otázku: preukazujú ľudia s náboženskou výchovou odlišné vzorce morálnych súdov než ateisti? Doposiaľ odpoveď znela jednoznačne nie.

Myslíte si, že ľudia dávajú rovnaké odpovede na objektívne testy morálneho usudzovania bez ohľadu na náboženstvo?

Na sto percent. Aspoň doposiaľ. Uvediem príklad, ktorý som si požičal od filozofky Judy Thomsonovej z MIT. Zaujímala sa o otázku, či má plod záväzné právo na matkino telo. Uvádza pritom neuveriteľne absurdný, bláznivý príklad: žena leží ráno v posteli, zobudí sa a nájde vedľa seba

ležať muža v mdlobách. Podíde k nej iný muž a povie: „Je mi to veľmi ľúto, no ten pán vedľa vás je svetoznámy huslista, je v bezvedomí a v hroznom stave. Chýba mu oblička a dúfam, že nám to nebude zazlievať, ale napojili sme ho na vašu obličku. Ak ostane pripojený nasledujúcich deväť mesiacov, zachránite ho.“

Opýtajte sa ľudí, „Je to morálne prípustné?“ Pravdepodobne vám odpovedia: „Nie, je to choré. Samozrejme, že nie.“ Bolo by pekné, keby povedala: „Iste, milujem jeho hru, pripojte ho.“ No nič ju k tomu nezaväzuje. Chápme to ako potrat. Žena povie: „Áno, milujem jeho hru na husliach!“ O dva mesiace povie: „Viete čo? Vlečie sa to.“ a odpojí sa. Odrazu majú ľudia dojem, že je to menej prípustné ako v prvom prípade. Tu sa však ľudia, ktorí sú za slobodnú voľbu ženy alebo právo na život, nelíšia. Takže, ak vezmete ľuďom to, čo je pre nich známe a zmocníte sa istých kritických, zásadných psychologických záležitostí, ktoré nahrávajú prípadom zo skutočného sveta, zistíte, že náboženské vplyvy sú minimálne.

Majú ostatné druhy nejakú formu morálnej schopnosti?

Pri niektorých zvieratách určite nájdeme súcitiť, starostlivosť, kooperáciu. Kľúčové otázky sú: „Majú zvieratá nejaký zmysel pre to, čo by mali robiť?“ a „Do akej miery posudzujú prehrešky voči ostatným za istým spôsobom zlé?“ Nevieť však, či sa to niekedy dozvieme.

z anglického originálu preložil Richard Cedzo